

BALKANLAR ve İSLÂM
–BALKANLARDA İSLÂM DİNİ
ve KÜLTÜREL HAYAT–

Cilt: I

ISBN: 978-605-7619-79-2 (1. Cilt)

ISBN: 978-605-7619-78-5 (Takım)

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 27
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 96

Kitabın Adı

Balkanlar ve İslâm

Editörler

Abdullah Taha İMAMOĞLU İtir RRUGA,
Mehmet Fatih SOYSAL, Abdurrahim BİLİK

Sayfa tertibi

İsmail KURT

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, Cilt

Matsis MatbaaHizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mh. Dr. AliDemirr Cd. No.: 51

Sefköy / İstanbul, Tel.: 0212 624 21 11

Sertifika: 40421

1. Basım

Haziran 2020 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr – siparis@ensarneyriyat.com.tr

BALKANLARDA İSLÂM: GEÇMİŞİ ESASLI BİR ŞEKİLDE ANLAMAK

Adnan ISMAILI*

Giriş

Balkan milletlerinin ve özellikle Arnavut tarihinin aydınlanmasında ve daha doğru ile objektif bir şekilde sergilenmesinde önemli sorunlardan biri Osmanlı döneminde toplumu oluşturan mekânizmaların derunî araştırılmasıdır. Osmanlı devletinin çekilişinden itibaren sabit toplum ve yönetim kurma arayışları içerisinde olan Arnavut toplumu, öncesinde bir monarşi akabinde de katı komünist yönetiminin baskısı altında hayatiyetini devam ettirmiştir. Bu dönemde bilinçli olarak önceki dönemin tüm toplumsal araçları resmi tarih kurumları tarafından gerici, perspektifsiz ve yıkıcı paradigma-ları ile gösterilmiştir. İyi amma, bu yanlış ve gayet sübjektif yaklaşım, Arnavutların dünya arenasında yer almaları açısından çok önemli olan beş asırlık bir tarihin öğrenilemesine ve gün ışığına çıkamamasına sebep olmuştur. Bu beş asırlık dönemin içerisinde tabii olarak karşılıklı sıkıntılar ve yanlışlar olmuştur, fakat onların doğru araştırılması, objektif tarihi ortaya koyarak yeni perspektifler yaratabilecektir.

Balkan yarımadasının doğal ve coğrafi şartları nedeniyle yarımadada barınan devlet ve milletler Anadolu ve Orta Doğu ile bir taraftan, batıdaki devlet ve milletlerle diğer taraftan etkileşim içerisinde olmuşlardır. Batıyı doğuya bağlayan en kısa karayolu Balkan yarımadasından geçer, Akdeniz'i de Orta Avrupa ülkeleriyle (Avusturya, Macaristan, Çekistan, Polonya) bağlayan denizyolu Adriyatik denizinden geçmektedir. Yapılan

*Prof. Dr., Tetova Üniversitesi – Felsefe Fakültesi, Şarkiyat Bölümü Öğretim Üyesi ve Bölüm Başkanı, adnan.ismaili@yahoo.com.

arkeolojik araştırmalar, Balkanlar ile Anadolu arasındaki kültürel ve ticarî ilişkilerin çok eski devirlere dayandığını söylemektedir. Ortaya çıkan malzemeler bu ilişkinin 4-5 bin yıl öncesine kadar gittiğini göstermektedir.

Zikredilen bütün bu nedenlerden dolayı Balkan ülkeleri çeşitli kültürlerin karışımı ile oluşmuştur. Doğuda Sâsânî devletinden gelen tâcirler, batıda Roma İmparatorluğu'ndan gelen tâcirlerle Selanik'te karşılaşılıyor, mallarını değiştiriyorlardı. Dünyanın değişik bölgelerinden gelen tâcirler yanlarında muhtelif zanaatçıları da getirmekteydiler ve bunların birçoğu da gittikleri yerlerde yerleşip kalıyordu.

Balkan yarımadasında yaşayan milletlerin genel anlamda İslâm diniyle tanışmaları ve bazılarının büyük ölçüde İslâm'ı kabul etmeleri Osmanlıların bu bölgelere gelmesiyle, daha doğrusu XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren olmuştur. Ancak Balkan yarımadasının ilk sakinleri İlirler'dir. Ayrıca V. asırdan başlayarak bölgeye yerleşen güney Slavlar, İslâm diniyle daha önceden de tanışmışlardır.¹ Slavlar'da İslâm dininin ilk izlerine Slavların henüz Balkan yarımadasına yerleşmeden önce, daha doğrusu Slavların henüz Hıristiyanlığı kabul etmeden, eski çok tanrı inançları döneminde rastlanmaktadır.²

Eğer bu iddia doğru ise o zaman Hıristiyanlığın Balkan sakinleri arasında ortaya çıkışı İslâm'dan önce değildir. Balkan yarımadasına yerleşen birçok Slav kabilesi henüz Hıristiyanlığı kabul etmiş değildi, ancak Bizans'ın resmî dini haline gelmiş olan Hıristiyanlık güçlü ve geleneksel Bizans devlet kültürünün desteğiyle yeni yerleşen milletlere harp meydanında savaşı kaybetmiş olsa bile kültür ve medeniyet açısından galip gelmişti. Fakat Hıristiyanlığı kabul etmiş olsalar bile din semsiyesi altında yapılan birçok haksızlığa dayanamayıp birçok

¹ H. Seton-Watson, *Nacije i Države*, Zagreb 1980, s. 150.

² Hadjijahiç Muhamed, "Neki Pojavni Oblici İslamske Civilizacije u Nas", *Argumenti-časopis za društvenu teoriju i praksu*, Nr. 2/1982, Rijeka, s. 212.

defa İilirler'in ve Slavların Müslüman Araplarla ittifaka girip Bizans'a karşı savaştıklarını tarihî vesikalar söylemektedir.

Osmanlılar Balkanlara sufi paradigmasını ön planda tutarak ilerlemişlerdir. Sufi paradigması kendi etkisini dinin sadece nazari yerleşmesinde değil, aynı zamanda toplumsal hayattaki görünüşlerinde de göstermiştir. Aslında Balkanlarda şehirlerin kültür antropolojisi tasavvuf antropolojisinin bir devamı ve şekli yönüdür.

Osmanlı şehri aslında bir insan-ı kâmil anlayışının mekân dâhilinde, yatay şekilde yer almasıdır. Sufî antropolojisinin tüm nazarî tecrübesi, kemale ve yüceliğe ulaşmış insan olan *insan-ı kâmil*, evrensel ve ideal olan *insan-ı kulli* ve mutlak ve ruhanî olan *insan-ı mutlak* terkipleri ve ifadeleri etrafında toplanmıştır. İnsan-ı kâmil anlayışını mitolojik bir süreç olarak görmek yanlıştır³, çünkü Kuran metninin bütünlüğü ve manasında insanın primordial ve evrensel karakteri zikredilmiştir. İnsanda ki kemal anlayışı Müslüman toplumun tüm yönlerine de aktarılmıştır.

Osmanlı döneminde Balkanlar'da İslâm dininin yayılmasında ve yeni medeniyet anlayışının kuruluşunda bazı önemli hususlar göze çarpmaktadır:

- Sivil toplum örgütü olarak tekkelerin kurulmasıyla atılan ilk şehirleşme tohumları;

-Devlet idaresinin yerleşmesiyle kurulan eğitim ve öğretim müesseseleri: mektepler, medreseler v.b.;

-Ahilik ve esnaf teşkilatı ve onun himayesinde kurulan değişik sosyal ve ticari yapılar: hanlar, hamamlar, imaretler, bezistenler v.b.;

- Geleneksel irfan anlayışı ve İslâm'ın aşk boyutu.

³ Nicholson ve diğer bazı batılı tasavvuf tarihçileri tasavvuftaki insan-ı kâmil anlayışını mitolojik bir gelenek olarak görmektedirler. Bkz. Nicholson, Reynold, " *Rumi: Pesniki Mistik* ", *Sufizam*, Beograd trž., s. 169.

1. Sivil Toplum Örgütü Olarak Tekkelerin Kurulmasıyla Atılan İlk Şehirleşme Tohumları

Manevi ve dini otoritenin doğru dürüst oturmaması, maddî organizmaların da genellikle baskı ve zorbalığa dayandığı, Roma İmparatorluğu ve Sırp Krallığı'ndan devamlı işkence gören Arnavut toplumu, boş ve tenha yerlere⁴ yerleşen gezginci dervişlerin sundukları sistemi büyük ölçüde tercih etmişlerdir. Osmanlılar bu bölgelere yerleşmeden önce seyyah dervişler gelip bir taraftan İslâm'ı anlatmış diğer taraftan da adaletsizlik pençesi altında yaşayan topluluklara alışkın olmadıkları alternatif bir hoşgörü anlayışı sunmuşlardır, yani askeri fetih olmadan önce bir anlamda gönül fethi olmuştur. Osmanlı buraya geldiğinde yerli halk psikolojik olarak bu fethetmeye hazır hale getirilmiştir.⁵

İslâm adına gönülleri fetheden dervişlerin oynadıkları rolün önemini günümüzde dahi yol kavşaklarında bulunan tekkelerin varlığı ile açıklamak mümkündür.⁶

Balkanlarda İslâmiyet'in ilk tohumlarının tarikatlar tarafından atılması, tasavvuf anlayışındaki derin insan sevgisi,

⁴ Barkan, Ömer Lutfi, " Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sy. II, Ankara 1964, s.279-353.

⁵ Birge John Kingsley, *Bektaşilik Tarihi*, çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul 1991ö s. 57; Okiç Tayyib, " Bir Tenkidin Tenkid'i" *A.Ü.İ.F.D.*, sy. II, Ankara 1953, s. 221-255.

⁶ Bu tekkelerin büyük bir bölümü komünist dönemde değişik bahanelerle yıkılmış ise de bazıları yine ayakta kalabilmiştir. Meselâ: Kalkandelen Harabati Baba Tekkesi, Mostar Blagay Tekkesi, Kanatlar Bektaşî Tekkesi, Ustruga Halvetî Tekkesi, Yakova Bektaşî Tekkesi, Kruya Bektaşî Tekkesi vs..

Balkanlarda müslümanların dinî, sosyal ve kültürel yaşayış tarzını incelediğimizde tasavvufî motiflerin belirgin şekilde bulunması, çoğu ailede tarikat anlayış ve geleneğinin devam ettiğini göstermektedir. Bkz. Palikruşeva, G. ve Tomovski, K., *Les Tekkes eu Macedoine aux XVIII et XIX siecle, Anti del secondo congress internazionale di arte Turcha, (26-29 Settembre 1963- Venezia)*, İstitut Universitario Orientale, Napoli 1965, s.205.

yüksek hoşgörü ve karşılıksız hizmeti esas almalarından dolayıdır. Bu davranış siyâsî ve ideolojik depremler yaşayan halkın dikkatini çekmiştir. Genelde bütün tasavvuf akımları, ilkeleri itibariyle çok geniş ufuklu, insana sevgi ve saygıyı temel esas olarak almaktadırlar. Bu özellik ve tavırlar Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında sevgi ve kaynaşma zemininin kurulmasında etkili olmuştur.⁷

Tekkelerin iktisadî ve sosyal alandaki faaliyetlerinde din, dil, ırk farkı gözetmemeleri halk tarafından epeyce rağbet görmelerine vesîle olmuştur. Dervişler, hangi dinin mensubu olursa olsun halkla karışıp kaynaşarak halk kitlelerini yönlendirmede önemli ölçüde başarılı olmuşlardır. Dervişlerin boş topraklarda kurdukları tekke ve zâviyelerin etrafında zamanla köyler oluşarak, buraları birer din, kültür ve sanat merkezleri haline gelmiştir. Genellikle bu tekke ve zâviyeler etrafında oluşan yerleşim birimleri kurucu dervişlerin adlarıyla veya Şeyhler Köyü⁸, Dervişler Köyü⁹, Tekke Mahallesi¹⁰, Dedeköy¹¹ gibi isimlerle anılmaktadır. Bu bölgelerle ilgili bir nevi nüfus ve arazî istatistik defterleri olan tahrir defterlerinin verdiği bilgilere göre köylerde Müslüman halkın yanı sıra gayrı

⁷ Bunun yanısıra yeni fethedilen topraklarda, Hıristiyan halkın Osmanlı idaresiyle uyum sağlamasında tasavvuf akımları kaynaştırıcılık görevi de yapmışlardır. Bkz. Handziç Mehmed, *İslâmizacija Bosne i Hercegovine*, İslamska Dionička Štamparija, Posebno Izdanje, Sarajevo 1940, s.15. Ayrıca bkz İilir Rruqa, *Arnavutluk'ta İslâm-Hıristiyanlık Karşılaşması (1385-1600)* (Yayınlanmamış: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), s. 131-134.

⁸ Makedonya'nın Gostivar şehrinden 5 km. uzaklıkta Vardar nehrinin kaynağının bulunduğu yerdir. Bugünkü ismi Vrutok'tur, içinde ise eski ismi olan "Şeyhler" adını taşıyan bir mahalle vardır.

⁹ Pirlepe'den birkaç kilometre uzaklıkta bir köy.

¹⁰ Kalkandelen Harabati Baba Bektâşî Tekkesi civarındaki mahalle.

¹¹ Makedonya Radoviş şehrinden 7 km uzaklıkta bir köy. Türkler bu köyü 1955 yılında boşaltıp Türkiye'ye göç ettikten sonra köye yerleşen Hıristiyan ahali bu köyün ismini değiştirmiş ve Radanya ismini vermiştir.

Müslimlerin de yerleşmesi ve zâviyelerdeki pek çok müridin Abdullah oğlu şeklinde kaydedilmiş olmasından dervişlerin arasında Hıristiyanların da Müslüman olarak müritler arasında yer aldığını göstermektedir.¹²

Faaliyetlerine bakıldığında bu şeyh ve dervişler sâdece derviş kimliği taşıyan din adamları değil, aynı zamanda toprağı işleyen, köy kuran, sanat ve ilim yapan şahıslar olarak da önümüze çıkmaktadırlar. Tekke ve zâviyelerin bu dönemlerdeki temel fonksiyonu boş topraklara yerleşip, ekip biçmek suretiyle buraları şenlendirmek, mamur etmek ve alın teriyle elde ettikleri bu mahsulü etrafındakilere dağıtmaktı. Böylece sevgi, şefkat ve saygıdan mahrum kalan geniş halk kitlelerine Allah sevgisine dayalı bir insan sevgisi ile insanların kalbini İslâm'a ve tasavvuf düşüncesine ısındırmaya çalışmışlardır. Dervişlerin kitlelere yönelik bu fonksiyonunun dışında bir de doğrudan şahıslara yönelik tasavvufun temel hedeflerinden olan insanın mânevî terbiyesi vardır. Bu mânevî terbiye netîcesinde insanlar insanlık şuuruna varıp Yaraticının istediğı şekilde hayatlarını sürdürmeye çalışacaklardır.

2. Devlet İdaresinin Yerleşmesiyle Kurulan Eğitim ve Öğretim Müesseseleri: Mektepler, Medreseler vb.

Osmanlı idaresi balkanlara yerleştikten sonra yaptığı başta en önemli icraatlardan birisi eğitim ve öğretim yuvalarını inşa edip faaliyete başlatmasıdır. Bu durum Balkanların tüm yerleşim bölgeleri için geçerlidir. Örnek teşkil etsin diye biz burada Üsküp'ten bir örnek verebiliriz:

Mektep ve medreseler, Üsküp'te XV. asırdan itibaren inşa edilen önemli eğitim kurumlarıdır. Üsküp'te 9 mektep, 10 medrese burada kurulan vakıfların bünyesinde kurulmuştur. Eğitime verilen önemi, şehrin ilk vâkîfı Sultan II. Murad'ın

¹² Barkan, Ö.L., *a.g.m.* s.303.Müslim-Gayr-i müslim ilişkileri için bkz: İtir Rruqa, "XIV-XVI. Yüzyıllar Arasında Arnavutluk'ta Gayr-i müslimler", *İSTEM Dergisi* 15/29 (2017), 162-174; İtir Rruqa, "Arnavutluk'ta Osmanlı Döneminde (XV-XVII. Yüzyıllarda) Müslümanlar ile Hıristiyanların Birlikte Yaşama Tecrübesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2018), 205-224.

burada kurduğu vakfı içerisinde hayrat olarak cami ve imaretin yanında bir de mektep yaptırmışından da anlayabiliriz. Aynı şekilde, Sultan II. Murad'dan sonra Üsküp'teki ikinci vakfı kuran İshak Bey de, şehrin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla cami, bedesten, han, hamam gibi hayratlar yaptırmış olup, bunun yanında eğitim ihtiyacını karşılamak amacıyla bir medrese inşa ettirmiştir.¹³

XV. asırda kurulmuş yukarıda bahsedilen iki eğitim kurumunun dışında, vakıflar bünyesinde inşa edilen ve kuruluş dönemleri tespit edilebilen diğer mektep ve medreselerin de çoğunlukla XV. ve XVI. yüzyıllara ait hayrat kurumlarıdır. Bu durum, Üsküp'ün fethedildiği ilk dönemlerden itibaren, mektep ve medreselerin önemli bir ihtiyaç olarak görülmesiyle açıklanabilir. İshak Bey'in oğlu İsa Bey, Murad Paşa, Hüseyinşah, Paşa Yiğit Bey, Karlılı Mehmed Bey'in vakıflarındaki medreselerle; Yahya Paşa, Mustafa Paşa, Paşa Yiğit Bey, Beyhan Sultan vakıflarındaki mektepler XV. ve XVI. asırda faaliyetlerine başlamışlardır ve bunların tamamı Sultan II. Abdülhamid döneminde yeni bir canlılık kazanıp batıdan gelen baskılardan halkı yetiştirip karşı koymalarına yardımcı olmuşlardır. Bunların dışında Kaçanıklı Mehmed Paşa Vakfı 1608 yılında kurulmuş olup, mektebin kuruluş dönemi de XVII. yüzyılın hemen başlarına tekabül etmektedir. Bunların dışında kalan Atiye binti Yaşar, Mehmed Ali Bey bin Hasan, hacı Hasan Bey bin Ali Bey medreseleriyle; Yekta Hatun, Ömer Dede mektepleri II. Abdülhamid döneminde faaliyet gösterdik-leri kayıtlarda geçen ancak ne zaman kuruldukları bilinmeyen eğitim kurumlarıdır.

Üsküp'teki medrese ve okulların ihtiyaçlarını karşılamak için gelir kaynakları da kurulmuştur. Vakıfların gelir kaynakları, Hayratların ayakta kalabilmesi, vakıf bünyesinde çalışanların maaşlarının karşılanabilmesi için önemlidir.

Geliri olmayan bir vakfın ayakta kalması düşünülemez. Bu nedenle her vakfın menkul, gayrimenkul çeşitli akarlara sahip olduğu görülmektedir.

¹³ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 424-425.

Üsküp'te kurulan vakıflara ait Üsküp merkezde, Üsküp'e bağlı kırsal bölgelerde ve Üsküp'ün dışında 764'ten fazla akar vardır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, vakıfların bazılarında akarların sayısı belirtilirken, bazılarında net bir bilgi verilmemektedir. Bu belirsizlik XV. asırda kurulan İsa Bey Vakfı'ndan itibaren ortaya çıkmaktadır. Vakfedilen birçok akar içerisinde arazi ve mülk yerler de bulunmakta olup, bunlardan "araziler ve mülk yerler" şeklinde bahsedilmesi sayılarının belirsizliğini ortaya koymaktadır.¹⁴ Benzer durumlar Kebir Mehmed Çelebi¹⁵, Yahya Paşa¹⁶, Mustafa Paşa¹⁷, Sinan Paşa¹⁸ ve Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı¹⁹ gibi Üsküp'te kurulan büyük vakıflarda da görülmektedir. Sayılar kesin olmadığı için net yargılar ortaya koymak zorlaşmaktadır.

3. Ahilîk ve Esnaf Teşkilatı ve Onun Himayesinde Kurulan Değişik Sosyal ve Ticari Yapılar: Hanlar, Hamamlar, İmaretler, Bezistenler

Balkan milletlerinin ve özellikle Arnavut tarihinin aydınlanmasında ve daha doğru ve objektif bir şekilde sergilenmesinde önemli sorunlardan biri Osmanlı döneminde toplumu oluşturan mekânizmaların derunî araştırılmasıdır. Osmanlı devletinin çekilişinden itibaren sabit toplum ve yönetim kurma arayışları içerisinde olan Arnavut toplumu bir monarşi ve katı komünist yönetiminin baskısı altında hayatiyetini devam ettirmiştir. Bu dönemde bilinçli olarak önceki dönemin tüm toplumsal araçları resmi tarih kurumları tarafından gerici, perspektifsiz ve yıkıcı paradigmatları ile gösterilmiştir. İyi amma bu yanlış ve gayet sübjektif yaklaşım beş asırlık bir tarihin ki Arnavutların dünya arenasında yer

¹⁴ Ayverdi,(1981), 250-252.

¹⁵ Kebir Mehmed Çelebi Vakfiyesi, VGMA, 633/123, s. 349-51.

¹⁶ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 3-5.

¹⁷ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 463-465.

¹⁸ Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, VGMA, 598/104, s.135-136.

¹⁹ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, s.22.

almaları açısından çok önemlidir²⁰, öğrenilememesine ve gün ışığına çıkamamasına sebep olmuştur. Bu beş asırlık dönemin içerisinde tabii ki iki taraftan da, sıkıntılar, yanlışlar mevcuttur, fakat onların doğru araştırılması objektif tarihi ortaya koyarak yeni perspektifler yaratabilecektir. Osmanlı dönemine ait olan diğer tüm alanlarda olduğu gibi, Osmanlı döneminde Arnavut bölgelerinde halkı maddi ve manevî açıdan canlı tutan esnaf müesseseleri de çok az araştırılmıştır.²¹

Osmanlı döneminde Arnavut bölgelerde şehirlerin kuruluşunda iki önemli husus göze çarpmaktadır:

1. Sivil toplum örgütü olarak tekkelerin kurulması, onların ahilik anlayışı içerisinde esnaf loncaları ile irtibatta olması ve sonuç olarak atılan ilk şehirleşme tohumları,

2. Devlet idaresinin yerleşmesiyle kurulan diğer dinî ve dünyevî yapılar, mescit, câmi, hamam, imâret, bezistan, vs..

Bu bölgelerde Osmanlı döneminde kurulan veya merkez hâline gelen şehirlerde birinci husus genelde önde gelmiş daha sonraları ise ikinci hususta belirtilen yapılar baş göstermeye başlamıştır. Mesela: Saraybosna, Üsküp, Kalkandelen, İlbasan, Yeni Pazar bunun en iyi örnekleridir.²²

1455 yılının sayımına göre Trgovište (Pazaryeri) ismini taşıyan Saraybosna'nın 59 hânesi vardı.²³Bununla birlikte Saraybosna Ali Paşa Câmîinin hazîresinde XV. yüzyılın ikinci

²⁰ Çok önemlidir diyorum çünkü Osmanlı döneminde Arnavutlar Türklerin yanında Osmanlı devletinin en üst makamlarına kadar ulaşmışlardır. Osmanlı devletinin kendi halkına sağlayabildiği tüm imtiyazlar Arnavutlar tarafından kullanılmıştır. Daha geniş bkz: Vlora, Eqrem Bej, *Kujtime* 1885-1925, Tirana 2003.

²¹ Arnavutlarda tasavvuf ve tarikatlarla ilgili araştırmalar için bkz. İzeti, Metin, *Balkanlarda Tasavvuf*, İstanbul, 2004.

²² Bkz. Šabanovič, H., " *Teritorijalno širenje i gradevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću, Radovi ANU BiH*, knj.XXVI, knj. 9, Sarajevo 1965, s. 29. İllir Rruqa, *Arnavutluk'ta İslâm - Hıristiyanlık Karşılaşması (1385-1600)*, 145-151.

²³ Šabanovič, Hazim, *Krajište İsa Bega İshakoviča – Zbornik katastarski popis iz 1455 godine*, izdanje Orijentalnog Instituta, Sarajevo 1964, s.14.

yarısına âit olan Aynî ve Şemsî Dede'nin mezar taşları vardır. Bu mezartaşları Bosna-Hersek'te gün ışığına çıkan en eski yazılı vesîkalarıdır.²⁴ Mezartaşları XV. asrın ikinci yarısına, yâni şehrin sâdece 59 hânedan ibâret olduğu döneme âittir. Bu iki mezar taşının mevcûdiyeti Saraybosna'da bir zâviyenin bu dönemde faâliyet gösterdiğini göstermektedir. Saraybosna'nın merkez bir şehir hâline dönüşmesinde XV. asırda kurulan zâviyelerin önemli rolü olduğunu anlatan ikinci bir belge İshakoğlu İsâ Bey'in Vakfiyesi'dir. Bu Vakfiye Saraybosna'da kurulan Türk-İslâm mîmârî eserleri hakkında en eski yazılı belgedir.²⁵ Vakfiye'de İsâ Bey'in Saray-ovasında üç oda, bir ahır, bir avludan oluşan bir zâviye kurduğu ifâde edilmektedir. Vakfiye'de yer alan ifâdelere göre zâviye fakirler, talebeler, seyyitler, gâziler ve yolculara barınak olarak hizmet etmek için kurulmuştur.²⁶ Zikredilen zâviyeler etrâfında daha sonraları Bosna eyaletinin merkezi olan Saraybosna şehri ortaya çıkmıştır.

İslâm dini ve Osmanlı devlet sisteminin XVI. asırda tamamen oturmasıyla Boşnak ve Arnavutların sosyo-kültürel ve manevî hayatlarında bir dönüşüm olmuştur. Bu değişim kendi etkisini bölgenin esnaf teşkilatlanmalarında da göstermiştir. Böylece şehir ekonomisi, yani zanaatçı üretimi ve malların dönüşümü genelde esnafların idaresi altına geçmiş oldu. Esnafların kurulması ve gelişmesi ile Balkan bölgelerindeki şehirlerin ekonomik değeri de büyümeye başlamıştır. Şehir kal'alarının dışında varoşlar da kurulmaya

²⁴ Mujezinovič, M., *İslamska Epigrafika u Bosni i Hercegovini I*, Sarajevo 1974, s.404-405.

²⁵ Šabanovič, Hazim, " *Dvije najstarije vakufname u Bosni* ", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, II, Sarajevo 1952, s.28.

²⁶ Šabanovič, Hazim, *a.g.m.* s. 29. İsa Bey 1457 yılında Sultanın emriyle Saraybosna'da Hünkâr Câmî'ni (Careva Dzamija) inşâ ettirmiştir. Fakat bu câmî devlet bütçesinden inşâ edildiğinden dolayı İsa Bey'in Vakfiye'sinde zikredilmemiştir. Bkz. Handzič, Adem, " *O Ulozi Derviša u Formiranju Gradskih Naselja u Bosni u XV stoljeću* " *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XXXI, Sarajevo 1981, s. 172.

başlamıştır. Varoşlar Üsküp, Priştine, Durres (Dıraç), Kruya (Akçahisar), Korça (Görice), Gjirokastra (Ergiri), Vlora (Avlonya) şehirlerde kurulmuştur.²⁷

Şehirler aynı zamanda dönemin şartlarına uygun olarak pazarların, dükkânların ve atölyelerin kurulduğu merkezler olmuştur.²⁸ İşkodra'nın yanı sıra İlbasan, Lezha (Leş), Berat, Avlonya ve Üsküp'te XVI. asırdan itibaren esnafların yoğunlaştığı merkezler haline gelişmiştir.²⁹ Şehirlerin gelişmesiyle değişik zanaatlar da gelişmeye başlamıştır. Saraçlar, takkeçiler, terziler, tabaklar, bıçakçılar, Kılıççılar, demirciler, semerciler, kuyumcular, kazazlar, boyacılar şehirlerin önemli zanaatçılarıydı.³⁰ Arnavutluk Devlet Arşivi'ndeki bir tabelaya göre İlbasan şehrinde mevcut olan zanaatçılar şunlardı³¹:

	Zanaat türü	Zanaat-çılar	Müslüman	Hıristiyan	Şehirli	Köylü
1	Takkeçiler	36	36	-	31	5
2	Tabaklar	34	34	-	31	3
3	Kazazlar	27	27	-	27	-
4	Saraçlar	27	27	-	27	-
5	Terziler	21	21	-	21	-
6	Berberler	17	17	-	17	-
7	Nalbantlar	15	15	-	14	1
8	Bıçakçılar	14	14	-	14	-
9	Kuyumcular	13	1	12	12	1
10	Kürkçüler	13	1	12	12	1

²⁷ Veselinovič, M.V., *Pogled Kroz Kosovo*, Beograd 1895, s.10.

²⁸ XVI. asrın ilk bölümlerine ait bir evraka göre İşkodra'da yan yana sıralanmış dört dükkândan ve balıkçılar pazarından bahsedilmektedir. Arnavutluk Devlet Arşivi, karışık fon, dosya 49.

²⁹ Venedikli bir seyyahın kaydettiğine göre 1570 yılında İlbasan zengin bir ticaret ve manevi merkez idi. O şehrin surları ve içinde mevcut olan değirmenler, deri pazarları ve iki kervansarayın bulunduğunu ifade etmektedir. O aynı zamanda önemli bir manevi merkez halini de almıştır. Bkz. Sanudo M., *Rapporti della Repubblica Venetaco i Slavi Meridionali*, Yugoslavya Tarih Arşivi, VI, 254, Zagreb.

³⁰ Daha geniş için bkz. Şkodra Ziya, *Esnafet Shqiptare*, Tirana 1974, s.36.

³¹ Arnavutluk Devlet Arşivi tarih fonu, Nr. 70600-70700 arası.

11	Demirciler	12	1	11	11	1
12	Ekmekçiler	10	10	-	10	-
13	Semerciler	8	8	-	7	1
14	Kasaplar	7	7	-	6	1
15	Kazancılar	4	2	2	4	-

Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Arnavut topraklarında da esnaflar ve ahi teşkilatları mevcuttu. Adı geçen tüm şehirlerde esnaflar kendi teşkilatlarını Fütüvvetnâmeler'e uygun olarak esaslandırmış ve o esaslara göre çalışma kaideleri, merasimler, adetler ve sohbetler tertiplenmiştir. Ahi prensipleri olarak bilinen *elini açık tut, cömert ol; sofranı açık tut, açları doyur; kapını açık tut, misafirperver ol; gözünü bağlı tut, etrafında dönen dolapları görme; dilini bağlı tut, kötü söz söyleme, aniden sinirlenme, hırsla kalkan zararlı oturur, sonradan pişman olma; belini bağlı tut, cinsî duygu ve düşüncelerine hakîm ol, kendini frenle*, ilkeleri Arnavut ve Boşnak esnaf teşkilatlarına da yerleşmiş ve toplumda huzuru sağlamakta oldukça etkili olmuşlardır.

Bir Pir'den öğrenilen sanat nesilden nesile ulaşırdı. O sanatı en iyi bilen ustaydı. Ustaların, kalfa, çırak ve yamak üzerindeki otoritesi kesindi. Yamak, Çırak, Kalfa belli bir seneyi doldurur, ustası tarafından, terfiye layık bulunursa, Esnafın kolbaşı olan Yiğitbaşı da bunu tasdik ederse, bir üst dereceye merasimle terfi ederlerdi.³² Esnaf teşkilatları tamamen iktisadî bir yapılanma ve şehir ekonomisinin gelişmesini hedeflediğine rağmen şehirlerde manevî hayatın gelişmesinde de oldukça etkili olmuşlardır. Dini manevî müesseseler genelde esnaf teşkilatları tarafından finanse edilirdi. Mesela: İlbasan esnafı bu şehirde bulunan Mevlevî ve Kadirî tekkelerin tüm masraflarını karşılardı, aynı zamanda Peçin şehrindeki camiye de gereken malzemeleri gönderirlerdi. Berat şehrinde ise kürkçülerin inşa ettikleri bir mescit ve bir zaviye mevcuttu.³³

³² Arnavutlarda esnafların teşkilatlanması ve çalışmaları ile ilgili bkz. İşkodra Ziya, a.g.e., s. 100-130.

³³ Şkodra, Ziya, *Islami dhe Institucioni Esnafor ne Shqipërinë Etnike, Feja, Kultura dhe Tradita Islame ndër Shqiptarët*, Prishtinë 1995, s. 139.

Arnavutlarda esnaf teşkilatları Bektâşi, Halveti, Kadiri ve Rifai tarikatlarıyla sıkı ilişkiler içerisindeydiler. İlbasan şehrinde Tabaklar Mescidi yanında bulunan Tabaklar Tekkesi kadiri tekkesi olarak çalışmış ve doğrudan tabaklar esnafı tarafından finanse edilmiştir. Debre’de her yıl Hıdrellez için yapılan büyük fuarın organizasyonunu Debre ve İlbasan tekkelerinin ahi-kadiri şeyhleri ve dervişleri yapmıştır.³⁴

Zikredilen örneklerin dışında Osmanlı dönemi boyunca Arnavutlarda esnaf-tarikat ilişkisi devam etmiş ve birbirini desteklemiştir. İslâm tasavvuf anlayışında mevcut olan insanı doğru algılama ilkeleri sosyal hayatın her hücrelerine yayılmış ve yapıcı bir hayat perspektifi sunmuştur. Bu perspektif XIX. asrın başlarına kadar sıkıntısız hayatiyetini devam ettirmiştir.

4. Geleneksel İrfan Anlayışı ve İslâm’ın Aşk Boyutu

Peygamber efendimizin maddi ve manevî şahsiyeti Balkan Müslümanların inanç, ibadet ve ahlâk esaslarını, dünya görüşlerini, hayat tarzlarını ve değer yargılarını tesis eden temel kaynaktır. Balkan insanı Osmanlı İmparatorluğu’nun idarî, dinî, tasavvufî, ilmî gibi toplumsal hayatın birçok alanında çok belirgin bir yere sahipti. Osmanlılardan önce de ferdî ve muvakkat şekillerde İslâm dininin izlerine ve Müslümanlara rastlanmış³⁵ ise de Rumeli veya Balkanlar, İslâm’ı başta Osmanlı öncesi bölgeye yayılan gönül fatihleri olan mutasavvıf zümreler ve daha sonraları Osmanlı’nın askerî açıdan gelip fethetmesinden sonra kabul etmiştir.³⁶ Osmanlı’nın kuruluş yıllarından itibaren değişik vesîlelerle Rumeli’ye yerleşen tasavvufî zümreler Balkan insanının İslâm hamurunu aşk şerbeti ile yoğurmuşlardır. Ordulardan daha önce boş ve تنها arâzilere yerleşen sufiler bir taraftan Allah rızası için gelip

³⁴ İzeti, Metin, *Balkanlar’da Tasavvuf*, İstanbul 2004, s. 209.

³⁵ Hacıyahîç Muhammed vebşk. , “*İslam i Muslimani*” Sarajevo 1977.

³⁶ Barkan, Ö. L. , “*Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, Vakıflar Dergisi, Ankara 1942, s.315, 320, 323,324.*

geçenleri doyurmuş, diğer yandan da gayret, samimiyet, feragat ve mütevazılıklarıyla etraflarındaki insanların gönüllerine girip onların manevî ihtiyaçlarına hitap ederek onları din ve hakikate davet etmişlerdir.

Balkan insanında Peygamber sevgisi İslâm dininin aşk boyutu ağır basan bir ortamda gelişmiştir. Başlangıçtan itibaren Rumeli insanında Peygamber efendimizin portresi şöyle tasvir edilmiştir: “Muhammed a.s.bütün insanlığa, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş; bütün insanlara din, dil, ırk farkı gözetmeksizin çok şefkatli ve merhametli davranmış; Allahu Teâlâ ona şöyle hitap etmiş “ve gerçekten sen çok büyük bir ahlak üzerindesin”.³⁷ Ve kezâ şöyle buyurmuş:“Allahın senin üzerindeki lütfü çok büyüktür”³⁸, Allahu Teâlâ diğer tüm nebî ve rasüllerine ismiyle nidâ ettiği halde O’na-ikram ve tâzîm kasdıyla, “ey nebî”, “ey rasul”, diye hitap etmiştir.³⁹ Ashaptan ona iman edeceklerine ve yardım edeceklerine dair Allahu Teâlâ söz almıştır. Allah O’nu bir gece Mescid-i Harem’dan Mescid-i Aksa’ya yürütmüştür. Peygamberlerin tamamına imam olmuştur. Onu yüksek göklere ve en yüce makama çıkartarak onurlandırmıştır.

Allah’a yakınlaşmanın yolu Peygamber sevgisinden geçer, onun için Peygamber ef. İsmi zikredildiği zaman yer yer ayağa kalkılır, yer yer de kendine çeki düzen verip salavat getirilir. Bundan dolayıdırki cami kitabelerinde, mezar taşlarında, tekke duvarlarında peygambere karşı bu aşkı ifade eden şiirler yazılmıştır. Kalkandelen Harabati Baba Tekke’sinde, Harabati Baba kabrinin bulunduğu mekânın duvarında bu sevgiyi ifade eden çok güzel bir nefes yazılıdır:

³⁷ Kalem, 68/4.

³⁸ Nisa, 4/113.

³⁹ Balkanlarda tazîm ve saygıdan dolayı Hz. Peygamber ismiyle, yani Muhammed a.s., olarak değil de daha çok Hz. Peygamber şeklinde zikredilmiştir. Günümüzde yer yer bu anlayış kalkmış ise de Osmanlı kültürünün bir nebze canlılığı devam eden yerlerde devam etmektedir.

*“Bahr-ı himmettir Muhammed, ibr-ı ihsandır Ali
Mihr-ı hikmettir Muhammed, mah-ı irfandır Ali
Fahr-ı Âlemdir Muhammed, Şah-ı Merdandır Ali
Cevher-ı candır Muhammed, nuruimandır Ali.”*

Balkanlarda eskiden olduğu gibi bugünde Hz. Peygamber'e karşı sevgi, saygı ve İslâm dininin aşk boyutu devam etmektedir. Belirli yerlerde bu boyut bilinerek, belirli yerlerde ise Balkanlar insanının hayat anlayışına yerleşen değerler olarak yaşanmaktadır. Balkan insanında Peygamber sevgisinin ifade edildiği bir hayli alanın içinde Peygamber efendimizle ilgili yazılan şiirler ve mevlid geleneğini ön sıralarda yer almaktadır. Burada Hz. Peygamber'i ve ona karşı sevgiyi konu edinen bazı şiir örneklerinden ve mevlid geleneğinden biraz söz etmek istiyorum.

5. Hz. Peygamberi Konu Edinen Şiirler

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de siyasî bakımdan gelişmesini bir süre sonra da kültürel gelişmeler izledi. Siyasî anlamda şehir ne kadar geliştirse bir süre sonra aynı oranda kültürel gelişme de tabii bir sonuç olarak kendinî gösterdi. XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rumeli fetihleriyle büyük ölçüde Balkanlarda mekân tutan siyasî yapı, bu kez oralarda kültürün gelişip serpilmesine imkân hazırlamıştır. Nitekim İstanbul fethedilmeden önce de Rumeli'de yer alan Serez, Vardar Yenicesi, Üsküp, Manastır, Selanik, Belgrat, Prizren, Priştine, Ergiri, İşkodra önemli kültür merkezleri haline gelmişti. Yeni bir dinin itikadı ve kültürüyle oluşan bu merkezlerde gelişen bir hayli sanat dalından şiir ve edebiyat ön sıralarda yer almıştır.

Osmanlı döneminde Rumeli'de yetişip Osmanlı alfabesiyle yazan şairlerin işledikleri temel konu hiç şüphesiz dînî karakterdir. Dînî, didaktik ve millî izler taşıyan şiirlerin hemen de hepsinde Hz. Peygamber'in mürşitliği ve ona karşı sevgi hakkında beyitler yer almaktadır. Bunun dışında sadece Hz. Peygamberi öven na'flar da oldukça çoktur. Biz burada, Mostar'da doğup, Osmanlı Rumeli'sinin birçok yerinde

vazîfede bulunan ve İstanbul'da vefat eden Hersekli Ârif Hikmet (1275/1839-1321/1903)'in bir Na't-ı Şerîf'inden bazı beyitler örnek olarak göstereceğiz⁴⁰:

*“Huda'nın en büyük ihsânı sensin yâ Rasûlullâh
Benim her derdimin dermanı sensin yâ Rasûlullâh.*

*Cihan medehûs-ı hayrettir zuhûr-ı mu'cizâtın
Tarîkat ehlinin bürhanı sensin yâ Rasûlullâh*

*N'ola arş olsa ferş-i südde-i bâb-ı inâyâtın
Saâdet mülkünün sultanı sensin yâ Rasûlullâh”.*⁴¹

XVII. asrın ikinci yarısı ile XVIII. asrın ilk yarısında yaşamış, Kosova'nın Rahovets şehrinin etrafındaki köylerden olan Derviş Hasan⁴² bir şiirinde tarikatın Hz. Peygamber'in aşkındaki sırları keşfetmekten ibaret olduğunu söylemektedir:

*“Tarikatin e kom gjet- Tarikati bulmuşumdur.
Osht Esrari Muhammed- Esrari Muhammettir”.*⁴³

XVIII. asrın ikinci yarısında faaliyet gösteren şairler arasında yer alan İpekli Molla Derviş'te “*Medet Emni Na Harohet*” (Medet Adımız Unutuluyor) şiirinin ilk kıtasında Allah'tan rahmeti Hz. Peygamberin ümmeti olarak istemektedir. O şöyle diyor:

*“Qeter s'kemi te ton jemi- Başka yoktur bunlarınız
Gjynahqar rob e dim jemi- biliyoruz günahkâr kullarız
Muhammed ymmeti jemi- Muhammed ümmetiyiz
Myna rahmet ti bon Allah- Bize rahmet eyle Allah'ım”*⁴⁴

⁴⁰ Hersekli Ârif Hikmet'in hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bkz. Özgül Metin Kayahan, *Hersekli Ârif Hikmet*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

⁴¹ Özgül Metin Kayahan, *age*,s.60.

⁴² Rahovets'te Büyük Halvetî Tekke'sinin kurucusu Şeyh Süleyman'ın mürididir.

⁴³ Pirraku M., “*Gjurmjet e veprimtarisë letrare shqipe me alfabet arab në Kosovë*”,*Dituria*,sy. 1-2, s.91.

⁴⁴ Pirraku M., *agm*,s.99.

Tahir Efendi Boşnaku, “*Emni Vehbie*” (Vehbie ismi) adlı şiirinde Hz.Peygamber’e salat e selam gönderip şöyle diyor:

“Bismillahirrahmanirrahim-

*Tue nis i thash une Allahu’lazîm-Başlarken ben dedim
Allahu’l-azîm*

*Thash me ty elhamdulillahil-kerim- Seninle dedim
elhamdulillahi’l-kerim*

*Koft salat Pejgamberit hem koftselam-Salat olsun
Peygambere hem çok selam*

*Edhe alit qi me ty jan kan mudam-Hem de seninle
devamlı olan âline*

*Çynqi shkove Ti Muhammed Mustafa-Madem sen gittin ey
Muhammed Mustafa*

*Neve s’na ban dynjaja hiç vefa- Bize dünyada yoktur hiç
vefâ”*

Dervish Salih (1820-1890), şeyhi Koçana’lı Mühlis Dede’ye yazdığı bir düvâzdesini şöyle başlamıştır:

*“Nurin tand kur ta pashe- Senin nurunu gördüğüm
zaman*

Me nit pame ashik jam bo- Bir bakışla aşıkoldum

*Kur te pash thira medet- Seni gördüğümde seslendim
medet*

*Knova qifte Ali-Muhammed- Okudum çift Ali-
Muhammed”.*⁴⁵

Başka bir şiirinde de “mim” harfinin sırrını anlatırken Derviş Salih şöyle diyor:

*“Mim me kone ashik i Hakut- Mim Hakkın âşığı
olmaktır*

Si kanil zemra i zdriton- Kandil gibi ışık yapar kalbi

Ai nuk vjen me u ba shybe- Ona şüphe için mahal yoktur

*Se nuk o nefsi shejtan- Çünkü nefsi şeytan değildir”.*⁴⁶

Sadî tarikatına mensup Şeyh Emin (1789-1918) “*Thirr me Zemer*” (Kalple seslen) isimli şiirin ilk kıtasını şu sözlerle başlamaktaadır:

⁴⁵ Salihu, Hajdar, *Poezia e Bejtexhinjve*, Priştine 1987, s.246.

⁴⁶ Salihu, Hajdar, *age*, s.261.

*“Thir me zemer e me ashk- Kalb ileaşkileseslen
La ilaheillallah- La ilaheil-lallah
Muhammed Resulullah- Muhammed Rasulullah”⁴⁷*

Melamî tarikatından olan Şeyh Yunus (1848-1909) el yazma halinde bulunan bir şiirinde Hz. Peygamber'in nurunu ve ona karşı sevgi ve saygıyı konu edinmiştir. Uzunca bir şiir olan “*Nur Muhammed Mustafaya*” dan bazı bölümler:

*“Nur Muhammed Mustafaja- Nur Muhammed Mustafa
Kti ymmeti qi i ka ardh- Bu ümmete gelmiştir
Diell e hon e ylli- Güneş, ay ve yıldız
Prej tij nur jan tue marr- Senden nur almaktadır.*

*Pejgamberi kti ymmeti- Bu ümmetin Peygamberi
Nur i nurve tu e ardh- Nurların nuru olarak gelirken
Shum jazek per ehli gaflet- Ehli gaflete çok yazık
Rrin ni terr, nur so tue marr- Karanlıkta duruyor nurdan
almıyor.*

*Nur Muhammed Pertej Sivaje- Nur Muhammed Sivanın
ötesinde*

*Paq tue kon hem paq tue ardh- Temiz iken temiz gelmiş
Paq kush osht paqin e do- Temiz olan temizi sever
Duhet veshna pak me marr- Biraz anlamamız gerekir.”⁴⁸*

XX. asırda Makedonya bölgesinde yaşayan ünlü din adamları ve Osmanlıca şiir yazan şairlerden biri olan Kemal ef. Aruçi (1920-1977), Ağustos 1937’de yazdığı bir şiirinde Rumeli insanının Hz. Peygamber’e karşı beslediği hisleri çok güzel bir şekilde sergilemiştir. Merhum şairimiz “*Tulû-i Dîdar-ı Muhammedî*” isimli şiirinde şöyle diyor:

*“Ey şâh-ı risâlet ve maâlî
Ey nûr-ı nübüvetin meâlî*

*Ey bedr-i münîr-i âsumanî
Ahlak-ü mekârimin kemâlî*

⁴⁷ Pirraku M., *Gjurmime Albanologjike*, 1979, IX, s.207.

⁴⁸ Salihu, Hajdar, *age*, s.290-294.

*Dîdarını arz edince artık
Nurlandı ufukların meâli*⁴⁹

Peygamber efendimiz bütün İslâmî ilimlerin mevzûu, müessisi ve müdellelidir. Mükevvenatın yaradılışından haşr-ı sûriye kadar maddî ve mânevî bütün müspet oluşumlar O'nun rûhâniyeti ve mânevî şahsiyeti etrafında şekillenir. Bu sebeple, diğer Müslüman bölgelerde yetişen şairlerde olduğu gibi Rumeli şairlerinde de Rasûlullah bir hayli yerde lafzen veya mânen telmih edilmiştir.

6. Balkanlarda Mevlid Geleneği

Balkan insanı gönlündeki peygamber sevgisini ifade etmek için Peygamber efendimizin dünyaya teşrif ettiği ayda, Rebülevvel'de, Osmanlı kültür hayatında epeyce yaygınlaşmış mevlid geleneğini fert ve toplum hayatının bir parçası haline getirmiştir.

İslâm dünyasında Hz. Peygamber'in doğumunun ilk önceleri Mısır'da Fâtimiler tarafından kutlandığı bilinmekle birlikte bu kutlamaların sarayda olmasından, buna sadece Kahire'nin tanınmış din adamları ile yüksek mülkî memurların katılmasından dolayı dar bir çerçevede yapıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in doğum günü nedeniyle düzenli olarak yapılan kutlamaların ilk olarak Müzaferuddin Gök Börü⁵⁰ tarafından yapılmıştır. Zamanla bu Atabey'in önemle kutladığı Mevlid Osmanlı devletinin ulaştığı coğrafyalarda bir halk bayramı hâlini alarak epeyce yaygınlaşmıştır.

Kaynaklarda gösterilen Türkçe mevlidlerin ve Mevlid ile ilgili risâlelerin sayısı 200'den fazladır,⁵¹fakat Osmanlı toplumunun ön planda tuttuğu Mevlid yazarların başında Süleyman Çelebi gelmektedir. *Vesîletü'n-Necât* ismini taşıyan

⁴⁹Kemal ef. Aruçi hakkında daha geniş bkz. Aruçi, Dr. Muhammed, *Kemal Efendi Aruçi, Şiirlerim*, Üsküp 1999, s.131-132.

⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Pekolcay Neclâ, *Mevlid*, Ankara 1993.

⁵¹Pekolcay Neclâ, *age*, s. 40-43.

bu eser yazıldığı tarihten bugüne kadar aynı önem ve değerini korumuştur.

“Hz. Muhammed’in doğumu bayramı”, ve “Hz. Muhammed’in doğumu menkıbesi” anlamlarına gelen Mevlid Osmanlı Devleti’nin bir parçası olan Rumeli’de de oldukça yaygınlaşmıştır. Arnavutlarda ve Boşnaklarda XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türkçe olarak okunan Süleyman Çelebi Mevlidi, o yıllarda Nikşiç’li Salih Gaşeviç tarafından Boşnakçaya ve Hafiz Ali Riza Ulqinaku tarafından da Arnavutçaya tercüme edilmiştir. Hafiz Ali Riza Ulqinaku’nun Mevlidi İstanbul’da 1878 yılında “*Tercime-i Mevlud alâ lisâni arnavud*” ismiyle yayımlanmıştır.⁵²

Süleyman Çelebi’nin Mevlidi ikinci bir defa Kosova’nın Vuçitera şehrinden Tahir Popova tarafından “*Manzumu’l-Mevlûd fî efdali’l-Mevcûd bilisâni’l-Arnavud*” ismi altında arnavutçaya tercüme edilmiştir. Hafiz Ali Korça⁵³, Abdullah Simlaku ve Hafiz İbrahim Dalliu⁵⁴ gibi ünlü Arnavut âlimleri Hz. Peygamberin hayatını anlatan mevlitler yazmışlardır.

Rumeli’de mevlit törenleri âdet ve gelenek haline gelip kutsal gün ve gecelerde, sünnet doğum gibi vesilelerle yapılmış ve yapılmaktadır. Mevlidin ya tamamına yakını veya günün niteliğine göre belirli bölümleri değişik makamlarla aralarında ayetler, ilahiler ve kasideler okunmak suretiyle icrâ edilmektedir. Balkanlarda bugün bile mevlit geleneğinin çok yaygın olması bu toplumun Hz. Peygambere verdiği yüksek değerle ve ona karşı beslenen sevgiyle ilgilidir.

⁵² Bu Mevlid günümüzde de Karadağ ve kuzeyArnavutluk’ta okunmaktadır. Bununla birlikte müellifler Faik Luli ve İslam Dizdari “Mevludet në gjuhën shqipe” (Arnavutça Dilinde Mevlütler) isimli derlemesi 2002 yılında İşkodra’da “Camaj-Pipaj” Yayınevi tarafından yayınlanmıştır.

⁵³Ahmedi, Dr. İsmail, *Hafiz Ali Korça, Jeta dhe Vepra*, Shkup 1989,s.127.

⁵⁴Kaleshi, Hasan, *Vepra I*, s. 63, Shkup 1996.

Baştan da söylediğimiz gibi Balkanlarda Peygamber sevgisi sadece zikrettiğimiz bu iki alanla sınırlı değildir. Bu sevgi mezar taşlarında yazılan mısralarda, cami süslemelerinde, çocuklara verilen isimlerde, Hz. Peygamberin ismi zikredildiğinde saygılı davranıp salavat getirmekte ve buna benzer birçok başka hususta yer almaktadır.

Allah'a iman ve Peygamberin yolunu izlemek Rumeli'de Sarı Saltık ve onun şahsında temsil edilen bütün din âşıkları, Seyyid Ali Sultan, Harabati Baba vs. gibi sufi âlimlerin döşediği aşk halısı vasıtasıyla kabul edilmiş ve Balkanlarda yaşayan Müslümanların anlayışında günümüze kadar devam etmiştir.

Kaynaklar

Ahmedi, Dr. İsmail, *Hafiz Ali Korça, Jeta dhe Vepra*, Shkup 1989.

Arnavutluk Devlet Arşivi tarih fonu.

Aruçi, Dr. Muhammed, *Kemal Efendi Aruçi, Şiirlerim*, Üsküp 1999.

Barkan, Ö. L. , "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, *Vakıflar Dergisi, Ankara 1942, 1964*.

Birge John Kingsley, *Bektâşîlik Tarihi*, çev. Reha Çamuroglu, İstanbul 1991.

Dizdari I., Luli F., Mevludet në gjuhën shqipe, Cama-Pipaj, 2002, Shkodër.

H. Seton-Watson, *Nacije i Države*, Zagreb 1980.

Haciyahiç Muhammed vebşk., "İslâm i Muslimani" Sarajevo 1977.

Hadjijahiç Muhamed, "Neki Pojavni Oblici İslâmske Civilizacije u Nas", *Argumenti-časopis za društvenu teoriju i praksu*, Nr. 2/1982, Rijeka.

Handziç, Adem, "O Ulozi Derviša u Formiranju Gradskih Naselja u Bosni u XV stoljeçu" *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XXXI, Sarajevo 1981.

Handziç Mehmed, *İslâmizacija Bosne i Hercegovine*, İslâmska Dioniçka Štamparija, Posebno İzdanje, Sarajevo 1940.

İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194.

İzeti, Metin, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul 2004.

Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11.

- Kaleshi, Hasan, *Vëpra I*. Shkup 1996.
- Kebir Mehmed Çelebi Vakfiyesi, VGMA, 633/123.
- Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, VGMA, 598/104.
- Mujezinovič, M., *İslâmska Epigrafika u Bosni i Hercegovini I*, Sarajevo 1974.
- Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203.
- Nicholson, Reynold, " *Rumi: Pesniki Mistik*", *Sufizam*, Beograd.
- Okiç Tayyib, " *Bir Tenkidin Tenkidi*" *A.Ü.İ.F.D.*, sy. II, Ankara 1953.
- Özgül Metin Kayahan, *Hersekli Ârif Hikmet*, Kültür ve Türiizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Palikruşeva, G. ve Tomovski, K., *Les Tekkes eu Macedoine aux XVIII et XIX siecle, Anti del secondo congress internazionale di arte Turcha, (26-29 Septembre 1963-Venezia)*, Institut Universitario Orientale, Napoli 1965.
- Pekolcay Neclâ, *Mevlid*, Ankara 1993.
- Pirraaku M., " *Gjurmët e veprimtarisë letrare shqipe me alfabet arab në Kosovë*", *Ditura*.
- Pirraaku M., *Gjurmime Albanologjike*, 1979, IX.
- Rruqa, İilir. "Arnavutluk'ta İslâm - Hıristiyanlık Karşılaşması (1385-1600)". Yayınlanmamış: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Rruqa, İilir. "Arnavutluk'ta Osmanlı Döneminde (XV-XVII. Yüzyıllarda) Müslümanlar ile Hıristiyanların Birlikte Yaşama Tecrübesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2018), 205-223.
- Rruqa, İilir. "XIV-XVI. Yüzyıllar Arasında Arnavutluk'ta Gayrimüslimler". *İSTEM Dergisi* 15/29 (2017), 159-172.

Šabanovič, H., " *Teritorijalno širenje i građevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću, Radovi ANU BiH*, knj. XXVI, knj. 9, Sarajevo 1965.

Šabanovič, Hazim, " *Dvije najstarije vakufname u Bosni*", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, II, Sarajevo 1952.

Šabanovič, Hazim, *Krajište Ćsa Bega Ćshakovića – Zbornik katastarski popis iz 1455 godine*, izdanje Orijentalnog Ćnstituta, Sarajevo 1964.

Salihu, Hajdar, *Poezia e Bejtexhinjve*, Prištine 1987.

Sanudo M., *Rapporti della Republica Venetaco i Slavi Meridionali*, Jugoslavva Tarih Arşivi, VI,254, Zagreb.

Şkodra Ziya, *Esnafet Shqiptare*, Tirana 1974.

Şkodra, Ziya, *Islami dhe Institucioni Esnafor ne Shqipërinë Etnike, Feja, Kultura dhe Tradita Islame ndër Shqiptarët*, Prishtinë 1995.

Veselinovič, M.V., *Pogled Kroz Kosovo*, Beograd 1895.

Vlora, Eqrem Bej, *Kujtime 1885-1925*, Tirana 2003.

Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3.